

MOTIVICKÉ KATALÓGY – ZA, ČI PROTI?

EVA KREKOVIČOVÁ

Európska folkloristika sa od svojich počiatkov formovala v jednotlivých národných rámcoch v súvislosti s konštituovaním a konštruovaním novodobých národov (predovšetkým v zmysle politickom), pričom folklór u niektorých národov viac (napr. u západných Slovanov, žijúcich ešte v polovici 19. stor. vo viacnárodných štátnych útvaroch), u iných menej, alebo vôbec nie (napr. v Taliansku), pôsobil vo funkcii dôležitého národnoidentifikačného fenoménu. Toto všetko sú všeobecne známe veci. Zotrvačnosť vnímania folklórneho repertoáru v jeho národných (i keď iba vykonštruovaných) hraniciach je však v európskej folkloristike (s výnimkou napr. Nemecka, ktoré bolo od počiatkov orientované na komparovanie jednotlivých národných kultúr – pozri koncepciu budovania DVA, Freiburg i. Br.) príliš silná. Dodnes vtlača folkloristickému bádaniu isté limity, poplatné onomu už kritizovanému „fantómu romantického nacionalizmu“ (Abrahams 1993). Akoby doteraz nemohla (či nechcela?) prekročiť svoj vlastný tieň. V súvislosti s aktuálnymi trendmi hovoria niektorí autori (Köstlin 1996) dokonca o „neonacionalizme“ v súčasnej etnológii.

Táto realita má však zároveň svoje viacsobné opodstatnenie – i keď netvrdím, že by ju nebolo potrebné prehodnotiť, inovovať. Je to jednak skutočnosť, že je len veľmi ťažko možné bez rizika deformujúcich skreslení hovoriť o globálnej európskej kultúre, resp. detailnejšie o európskych procesoch (a to tak v etnomuzikológii, ako i v slovesnej folkloristike). Nemožno tu totiž nebrať do úvahy jedinečné špecifiká jednotlivých konkrétnych oblastí Európy, ale (napr. v hudbe či tanci) aj nezanedbateľné mimoeurópske vplyvy. Bez zohľadnenia zložitosti historicky podmienených dlhodobých etnických a kultúrnych procesov, aké v tých-ktorých oblastiach prebehli a prebiehajú, možno len vo veľmi hrubých črtách, alebo naopak iba na konkrétnych problémoch či prejavoch charakterizovať väčšie kultúrne areály napr. v reláciách východná – západná, alebo severná a južná Európa. Aj pohľad „zvonku“ tu môže byť často zavádzajúci a nepresný. Príkladom sú niektoré pokusy o charakterizovanie procesov prebiehajúcich v bývalom tzv. „Ostbloku“, resp. v reláciách „východ – západ“ Európy po roku 1989 zo strany západoeurópskych či mimoeurópskych bádateľov. Boli spravidla videné „z druhej strany železnej opony“, bez hlbšieho poznania skutočných reálií (napr. aj Abrahams 1993).

Ukazuje sa totiž, že práve kultúrne hranice veľkých (globálnych) európskych areálov – napr. východo-západné alebo severo-južné prechádzajú priamo naprieč územiaми vymedzenými relatívnymi „národnými“ hranicami (ktoré sa ešte často zamieňajú za hranice štátne). Tieto kultúrne hranice sa navyše v rôznych časových obdobiach posúvali, menili svoje pozície. Príkladom takejto oblasti „kríženia kultúrnych hraníc Európy“ je i územie

dnešnej Slovenskej republiky, podobne ako hranice rôznych areálov v etnomuzikológii (napr. tzv. inštrumentálny typ melódií, charakteristický pre územie Čiech a západnú časť Moravy) prechádzajú zase územím Moravy.

Práve geograficky širšie orientované europeistické či slavistické výskumy napr. v etnomuzikológii upozorňujú na veľký význam regiónov až mikroregiónov (areálov). Týka sa to tak kryštalizácie a výskytu istých folklórnych javov, resp. štýlov (hudobných, tanečných), ale i areálov rozšírenia istých motívov, resp. ich modifikácií a pod. Najmä v prípade multietnických oblastí, akou je i stredná Európa, tieto regióny veľmi často „národné“ hranice vôbec nerešpektujú. Zároveň sa tu mikroregionálne zvláštnosti nezriedka stotožňujú s etnickými či národnými osobitosťami (napr. pastiersky element ako „typický“ pre v podstate roľnícke Slovensko sa ukázal pri hlbšom výskume ako mýtizácia – Krekovičová 1995).

Na druhej strane sa viaceré areály prejavov hudobnej a tanečnej, ale i ústnej slovesnej kultúry vyznačujú charakterom „ohniska“ s priliehajúcimi okrajovými oblasťami (napr. pastierske vyvolávania, ovčiarske piesne, regionálne hudobné štýly, jednotlivé formy viachlasu, lúčne piesne, druhy tancov, podania o kráľovi Matejovi, predstavy smrti, obrazy „iných“ etník atď.). Situáciu komplikuje tiež existencia istých „žánrových paradigiem“, ktoré môžu pôsobiť mikroregionálne, regionálne i nadregionálne (napr. pastorálna koleda v stredoeurópskej tradícii – Abel-Struth 1973, Weber-Kellermann 1982, Krekovičová 1992)). Postava komického hrdinu (Küllös 1993, Mikulec 1995) je iná v anekdote a iná v piesni, podobne ako nachádzame odlišnosti napr. v zobrazení Cigána-Róma v slovenskej ľudovej piesni a v anekdote (Krekovičová 1995a).

Areály obrazov fixovaných v sociálnej pamäti a reflektovaných vo viacerých folklórnych žánroch majú často svoje historické a teritoriálne, viac alebo menej ohraničené súvislosti. Napr. obraz Žida v strednej Európe stelesňoval predstaviteľa „nepravej“ vyššej vrstvy. V kresťanskej Európe vôbec dominovala v obraze Žida opozícia „Žid – kresťan“, čo súvisí s autoobrazom Židov samotných (Webber 1992, Krekovičová 1995b). Základným znakom židovskej identity bola po dlhé stáročia práve konfesia. Figúrka typického Nemca, „Der deutsche Michel“, bola zase Francúzmi pôvodne hodnotená negatívne. U Nemcov však postupne dochádzalo k jej prijatiu za autoobraz a k následnej heroizácii obrazu (odvodzovaním pôvodu „nemeckého Michela“, pôvodne obmedzeného domaseda v papučiach, od archanjela Michaela, a to najmä v 19. a začiatkom 20. stor. – Hauffen 1918, Szarota 1988). Podobnými peripetiami (prevzatím od Maďarov a Čechov v zmysle viac pejoratívnom ako prejav „primitívnosti“) prešiel aj spomínaný symbol „slovenskosti“, obraz horského pastiera oviec. Jeho prijatie za autoobraz možno v procesoch národnej emancipácie Slovákov sledovať od druhej polovice 19. storočia. Vo funkcii národného symbolu Slováka však pretrváva pastier-ovčiar prakticky dodnes (Krekovičová 1995).

Všetky načrtnuté úvahy na prvý pohľad akoby smerovali k jedinému výsledku: vytváranie motivických (ale i iných, napr. na základe etnomuzikologickej analýzy vytváraných) indexov, katalógov predstavuje vynikajúcu pomôcku pri identifikovaní jednotlivých kultúrnych vrstiev predmetu nášho výskumu v priestore a čase – a to tu kvôli zjednodušeniu hovorím iba o folklóre v európskom rámci. Motivické indexy (či už žánrové – naratívne piesne, rozprávania, – alebo tematické – mentálne obrazy a ich atribúty v jednotlivých národných alebo nadnárodných repertoároch atď.) sa tak pre nás stávajú vynikajúcou pomôckou pri prekonávaní v úvode spomínaného syndrómu „folklóru v národnej klietke“. Bezosporu napomáhajú k zvýšeniu „miery exaktnosti“ našich poznatkov, argumentov, hypotéz, či priamo hypotézy evokujú.

Jednoznačne pozitívny pohľad na budovanie motivických indexov a katalógov však do istej miery komplikuje viacero faktorov. Jedným z nich je súčasný proces istého prestupovania hraníc vedných disciplín, a to najmä tendencia „etnologizácie“ (antropologizácie) viacerých humanitných vied vrátane folkloristiky. Aj keď je v niektorých národných tradíciách takáto orientácia

bežná už veľmi dávno (týka sa to napr. aj bývalého územia Československa či Francúzska), tento trend považujem za prirodzený a logický, obohacujúci arzenál folkloristiky ako relatívne autonómnej vednej disciplíny. Na jednej strane odvádza od úzko žánrového prístupu k sledovaniu medzižánrových presahov smerom k širším kultúrohistorickým pohľadom, čo sa dá realizovať veľmi dobre aj prostredníctvom motivických analýz (katalógov).

„Etnologizácia“ však zároveň môže viesť k opačnému efektu: popieraníu práva folkloristiky na istú autonómiu, nevyhnutnú vzhľadom na špecifickosť niektorých metodologických postupov, prostriedkov i vymedzených problémov (nepopierateľné žánrové špecifiká, poetika žánru ako istý filter „videnia“ a „zobrazenia“ skutočnosti, a teda aj ako „umeno-vedný fenomén“, folklór ako špecifický „vektor sociálnej pamäti“ vzhľadom na autonómnu povahu výpovede o historickej realite atď.).

Dalšie výhrady voči budovaniu katalógov vychádzajú aj z takejto argumentácie: sú príliš prácne, neprinášajú okamžitý efekt, sú málo kreatívne a originálne, nebohacujú vedecké poznanie o nové myšlienky, ide o príliš „tradicionalistickú“, prekonanú metódu a pod. Oba názory, teda motivické katalógy áno, aj nie, vychádzajú z dvoch – v podstate protirečivých – koncepcií vnímania vedy a vedeckého procesu:

1. ako kontinuálneho napredovania v rámci vymedzeného smerovania (či viacerých smerovaní), určeného témou, problémom, žánrom a pod., v podstate v „klasickom“ zmysle slova,
2. z ponímania vedeckej práce ako dynamickej, až diskontinuitnej činnosti, pohotovo reagujúcej na momentálne aktuálne problémy, trendy, zmeny v objekte bádania, z hľadania nových ciest a problémov. Nevyhýbajúc sa pritom ani honbe za „originalitou za každú cenu“, či podliehaniu „módnym trendom“.

V duchu tejto druhej „filozofie“ vedy niektorí mladší kolegovia, predovšetkým etnológovia, práce na katalógoch neuznávajú. Považujú ich za príliš „tradicionalistické“, „neinvenčné“, neprinášajúce, resp. nevyhádzajúce z originálnych myšlienok a hľadania nových problémov. Často pritom nevidia, alebo nechcú vidieť nevyhnutnosť takejto „prípravnej“ práce ako východiska pre podloženú argumentáciu vypovedajúcu o mnohých, niekedy aj novo nastolených problémoch. Vytváranie katalógov je aj vecou osobnej trpezlivosti a ochoty počkať si na výsledky dlhoročnej práce, ktoré nie sú vždy okamžite využiteľné a preukázateľné.

Proti vytváraniu katalógov možno síce argumentovať ich prácnosťou, úlohou náhody, nedostatočnosťou pramennej bázy, a teda nevyhnutnosťou pracovať s veľkými súbormi dát a materiálmi korpusmi, ktoré musia byť dostatočne reprezentatívne. Do úvahy treba brať aj subjektívnosť dát a ich vyhodnotenia atď. Napriek všetkým týmto výhradám sa však prikláňam tak k vytváraniu žánrových (napr. naratívnych piesní, zaklínaní a zariekaní, rozprávačských repertoárov a pod.), ako aj účelových, „ad hoc“ budovaných katalógov k jednotlivým konkrétnym témam (napr. mentálnym obrazom, najlepšie naprieč žánrami).

Už existujúce a publikované katalógy (napr. Polívka I.-V. 1923-1931, Šrámková-Sirovátka 1990) predstavujú často neobyčajne vzrušujúce čítanie pre toho, kto sa problematikou hlbšie zaoberá. Jednotlivé typy napr. baladických látok s kompletným vymedzením výskytu prostredníctvom katalógu, vrátane prípadných porovnávacích odkazov na iné národné katalógy, často predstavujú v podstate už takmer hotové štúdie.

Domnievam sa tiež, že existujúca názorová nejednoznačnosť (motivické indexy za a proti), súvisí s orientáciou toho-ktorého bádateľa a s vytvorením reálnych podmienok v tejto krajine pre realizáciu veľkorysejšej koncepcie budovania indexov. Príkladom takéhoto prístupu môže byť práca poľských bádateľov, kde výskumy etnolingvistov pod vedením J. Bartmińskiego v tejto oblasti prinášajú a iste ešte prinesú pozoruhodné výsledky (Adamowski-Bartmiński 1988, Bartmiński-Drozdowski 1996 atď.).

Mne osobne sa osvedčilo budovanie „ad hoc“ motivických katalógov ku konkrétnym problémom (žánrom, témam), ktoré som si konštruovala a modifikovala „pracovne“ a v pod-

state boli pre mňa iba východiskom k istým zovšeobecneniam či poznatkom. Pri práci s materiálom ma fascinovali najmä kvantitatívne ukazovatele, ďalej teritoriálne (regionálne, areálové) súvislosti výskytu javov, ako aj identifikovanie istých sémantických jadier, prechádzajúcich „naprieč žánrami“. (Např. v prípade sledovania motívu Smrti-nevesty sa ako kľúčové ukázalo sémantické jadro, predstava obrazu personifikovanej Smrti v podobe ženskej postavy. Ako variabilné pri analýze vystúpili žánrové presahy motívu, ako aj jeho funkcia v prostredí a konkrétnej situácii – Krekovičová 1993.) Takže moja odpoveď na otázku, položenú v názve, znie: motivické indexy áno.

LITERATÚRA A PRAMENE:

- Abrahams, Roger D. 1993: Phantoms of Romantic Nationalism in Folkloristics. *Journal of American Folklore*. Vol. 106. N. 419. S.3-37.
- Abel-Struth, S. 1973: Die Texte weihnachtlicher Hirtenlieder. In: *Handbuch des Volkslieds*. Hg. R. W. Brednich, Bd.1/I, München. S. 429-n.
- Adamowski, J.-Bartmiński, J. 1988: Z problemów systematyki polskiej piosenki ludowej. In: *Z problemów badania polskiej kultury ludowej*. Klaka, T. (ed.). Katowice. S. 49-75.
- Bartmiński, J.-Drozdowski, A. 1996: Z prac nad katalogiem koled polskich. Kryteria opisu i systematyki koled. In: *Z koleda przez wieki. Koledy w Polsce i w krajach słowiańskich*. Budrewicz, T.-Kozia, S.-Okoń, J. (ed.). Tarnów. S. 70-79.
- DVA – Deutsches Volksliedarchiv, Freiburg i. Br., Nemecko.
- Hauffen, A. 1918: *Geschichte des deutschen Michel*. Prag.
- Köstlin, K. 1996: Die Internationale Volkskundliche Bibliographie als moderne Post? Altes Buch und altes Fach in der postmoderne. Referát na zasadaní Konferencie pre IVB. Amsterdam. September.
- Krekovičová, E. 1992: Slovenské koledy. Slowakische Weihnachtslieder. Slovak Carols. Bratislava.
- Krekovičová, E. 1995: From the Sheperdic Image in Slovak Folklore to that of National Identification. *Human Affairs* 5. Č.1. S. 84-96.
- Krekovičová, E. 1995a: Das Bild der Zigeuner und seine Reflexion in der slowakischen Folklore. *Slovenský národopis* 43. Č.3. S. 348-364.
- Krekovičová, E. 1995b: Židovstvo očami iných. Reflexia Žida v slovenskom folklóre. In: *Traditiones*. Marija Stanonik. (ed.). Ljubljana. S. 221-236.
- Krekovičová, E. 1996: Das barocke Bild des Todes als Braut in der Folklore oder das Wandern einer Ballade. In: *Folk Narrative and World View*. Petzoldt, L. (ed.), Schneider, I.-Streng, P. (red.). Frankfurt a. M. S. 407-417.
- Küllös, I. 1993: A cigányok ábrázolása a 17.-18. századi kéziratos közköltészetben. In: *Cigány néprajzi tanulmányok* 1. Barna, G.-Bódi, Zs. (ed.). Budapest. S. 132-150.
- Mikulec, J. 1995: Sedlák očima české barokní společnosti. *Dějiny a současnost* 17. Č. 5. S. 15-19.
- Polívka, J. 1923-1931: *Súpis slovenských rozprávok* I.-V. Turčiansky Svätý Martin.
- Szarota, T. 1988: *Niemiecki Michel. Dzieje narodowego symbolu i autostereotypu*. Warszawa.
- Šrámková, M.-Sirovátka, O. 1990: *Katalog českých lidových balad*. I. Demonologické náměty. II. Legendární náměty. Brno.
- Webber, J. 1992: Współczesne tożsamości żydowskie. In: *Prace sociologiczne*. Z. 15. S. 143-158.
- Weber-Kellermann, I.: *Das Buch der Weihnachtslieder*. Mainz 1982. 7. vydanie München 1992.